

**כך נוצר שיר – "שיר של זייד" – אלכסנדר פן ומרדכי
זעירא.**

**סיפרה הדסה ברלינסקי בשנת 2002 בתוכניתה של נתיבה בן
יהודה (הקלטה)**

אלכסנדר זייד

שיר של זייד

פעם ועוד! שלח נאת,
 רסן ורגב חובקות הידים.
 שחר - האות, אפל - הער:
 סלע וקר תומים הם עדין...
 לילה - אקף, יום - מחרשות:
 זה הוא הקו, זה הוא האות!

לא גלמודה את, ארצי היוקדת.
 זהר קסמת לי בעל מתפרק.
 אנו הפכנו אותך למולדת:
 מסחה, תל-עודש, תל-חי, שיד-אברק.
 אמץ נצב, מרדן כרות -
 זה הוא הצו, זאת היא חרות.

הרה! - על הר, גא ומחריש,
 דור מתבוסס בעמל, העפילה!
 שצט משמר, תלם חריש,
 זרע בדרךכים משממה האכילו.
 אמן בניר, עין בליל -
 זה הוא השיר, זה ההלל!

לך, אדמתי החמה, המברכת
 (לוגם ארוה צמאונך בדמי),
 עת קריאתי במותה מחיכת
 לילה נקיע תוך זמם ודמי.
 שבע לבנות, פעם למות -
 זה הוא האות, זה היעוד!

תוכניתה של נתיבה בן יהודה "נתיבה מדברת ומקשיבה" הייתה אהובה מאד על מיכה.

מיכה סיפר לי (בשנת 2002) כי אחד המאזינים דיבר על השיר "פעם ועוד" שיר שכתב אלכסנדר פן והלחין מרדכי זעירא בשנת 1939 לרגל יום השנה הראשון להירצחו של אלכסנדר זייד

היה ידוע לי כי אימי הדסה -היא זו שנסעה יחד עם בן דודה גיורא זייד לתל אביב וזאת במצוותה של דודתה ציפורה זייד כדי לבקש מאלכסנדר פן שימחר ויכתוב את השיר שהבטיח לקראת האזכרה.

יצרנו קשר בין אימי לבין נתיבה על מנת שתספר את סיפור לידתו של השיר.

כאן יש להעיר כי פן זייד היו ידידים קרובים, הם היו שונים לחלוטין האחד מן השני אך למרות ששניהם היו הפכים גמורים העריץ פן את זייד,

טדי פרויס במאמר שכתב על פן ב-31 ביולי 1975 בעיתון "דבר", מוצא נקודה משותפת בין פן וזייד -שניהם לדבריו היו אינדיווידואליסטים- אך בניגוד לפן התבטא האינדיבידואליזם של זייד בעמידה על עקרונות ולא בנטישת המסגרות כמו פן .

פרויס מביע השערה כי פן קינא בליבו בחברו שהוא יציב ושלם עם עצמו.

זייד, שהעריץ בריאות, העריך מאד את כישוריו הגופניים של פן, פן הוא זה שאימן את יפתח, בנו של זייד, באגרוף ויפתח הפך להיות אלוף הארץ בתחום זה.

ביתו של זייד היה מקום עליה לרגל לרבים ובין האורחים היו גם אמנים, אחד הקבועים שבהם היה גם היה אלכסנדר פן אשר בינו ובין זייד נקשרו-כאמור-קשרים הדוקים ביותר.

פן כתב על שייך-אבריק שירים המושרים עד היום הידוע שבהם הוא השיר "אדמה אדמתי".

בהזדמנות אחרת –במשפט שהתנהל בין אלכסנדר פן ותיאטרון "הבימה" סיפר פן כי כתב להנאתו מחזה בשם "בית- סלע" אותו הקדיש לאלכסנדר זייד (לא הצלחתי למצוא עקבות למחזה זה).

אליעזר שמאלי אף הוא כתב ספרים על משפחת זייד, אחד מהם- "אנשי בראשית".

אלכסנדר פן /מתוך ויקיפדיה

(14 בפברואר 1906 – 19 באפריל 1972)

אלכסנדר פן (14 בפברואר 1906 – 19 באפריל 1972) היה משורר ישראלי שנודע בתולדות חייו הסוערים שהתערבבו בהם מזגו החם ואהבה לחיי הבוהמה, משיכה לארץ ישראל ורעיונות קומוניסטיים. הוא כתב שירים רגשיים ויצריים וכן שירים אידאולוגיים-פוליטיים.

פן נחשב לאחד מראשוני הבוהמה התל אביבית. הוא היה נשוי פעמיים, ואב לשלוש בנות ובן משלוש בנות זוג.

מחקר של פרופ' חגית הלפרין (ממרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית באוניברסיטת תל אביב) טוען ששמו האמיתי היה אברהם פפליקר-שטרן והוא היה בן ליהודייה האוקראינית סוניה זפרמן וליוסף שטרן[1].

בשנת 1920 התחיל לכתוב שירים ברוסית, הוא התיידד עם כמה ממשוררי "הדור החדש" ברוסיה, ולדימיר מאיקובסקי, בוריס פסטרנאק וסרגיי יסנין (לימים תרגם משיריהם לעברית). בנוסף, למד ראינוע (אמנות הסרט האילם) במוסקבה.

פן התאמן באגרוף במועדון הספורט "מכבי" במוסקבה, וגם ערך את ירחון המועדון. המועדון פעל במחלת מאז שהיבסקציה סגרה אותו בשנת 1920. הרדיפות חיזקו את נטייתו של פן אל הציונות ואל היהדות, והוא למד בעל פה קטעים מהתנ"ך ומשיריהם של ביאליק ושל זלמן שניאור. ב-1926 נאסר בגלל פעילות ציונית ונשלח לאסיה התיכונה. יקטרינה פסקובה, אשתו הראשונה של הסופר מקסים גורקי, הייתה פעילה בארגון "הצלב האדום הפוליטי", ופעלה לשחרורו של פן, וב-1927 הוא יצא מברית המועצות.

פן עלה לארץ ישראל ב-1927. בתחילה הצהיר שהוא ציוני, אבל כעבור כמה זמן הכחיש דבר זה וטען שהוא הגיע לארץ רק במקרה, ולא ידע עליה דבר. יחד עם נתן אקסלרוד הקים את בית הספר הראשון בארץ לאמנות הראינוע (בשם "מולדת"). הוא עבד גם עם ירושלים סגל וניסה את כוחו במשחק ובבימוי, אבל ניסיונותיו בתחום זה כשלו.

בעת עלייתו לארץ ישראל, לא ידע פן עברית, ולמרות זאת הוא השתלט במהירות על השפה ותוך שנים מעטות החל לכתוב בשפה העברית.

ב-1929 הכיר פן את אברהם שלונסקי, שעודד אותו לפרסם שירים בעברית. כעבור זמן קצר הכיר גם את נתן אלתרמן ואת ביאליק. שיריו התפרסמו בעיתונים "דבר", "במפנה" ובכתבי העת "כתובים", "עתיים", "טורים", "אורלוגין" ו"מאזניים". בעיתון "קול העם" היה לפן טור קבוע.

בשנות ה-30 היה פן חבר בוועדת הרפרטואר של תיאטרון "הבימה". הוא פגש בשחקנית התיאטרון המפורסמת חנה רובינא וניהל איתה רומן (בעודו נשוי לבלה דון). ב-1934 נולדה בתו שלימים הפכה לזמרת אילנה רובינא.

אשתו השנייה, רחל לופטגלס (בת אחיו של מעצב הבמה עמנואל לופטגלס), הייתה אחות. הוא פגש בה כשטיפלה ברובינא שהחלימה מהלידה הקשה. פן נותר נשוי לרחל עד יום מותו. רחל הרתה לפן את בתו השלישית, סינילגה,

פן היה חולה סוכרת, ובשנים האחרונות לחיו החריפה מחלתו והרופאים נאלצו לקטוע את רגלו, ולאחר מכן קטעו גם את רגלו השנייה. במוצאי יום העצמאות של שנת 1972 נפטר, ונקבר בבית הקברות קריית שאול. על קברו נכתבו המלים "אדמה, אדמתי, רחומה עד מותי", השורה הראשונה מתוך שירו "על גבעות שיר אבריק", שנכתב בעקבות רציחתו של השומר אלכסנדר זייד, והולחן על ידי מרדכי זעירא.

מסכת חייו הדרמטית הונצחה בשנת 2002 בסרט "היה או לא היה", ובהצגה נושאת אותו שם שכתבה עדנה מזי"א בשנת 2007. בשנת 2008 ביקשה עיריית תל אביב לתלות שלט לזכרו בחזית הבניין שבו התגורר, ברחוב דיזנגוף 211. עקב התנגדות השכנים לכך, כיוון שבגד ודיכא את אשתו, הציבה העירייה עמוד לזכרו במקום.

רבים משיריו של פן הולחנו, ובהם "וידוי" (שהלחין סשה ארגוב, ביצעה לראשונה מיכל טל בשנת 1971 ומאוחר יותר גם יהודית רביץ), "היה או לא היה" (שהלחין מרדכי זעירא) ובוצע על ידי אריק לביא ו"לא אני הוא האיש", שזכה לכמה לחנים, בין היתר מצד צביקה פיק, רוני וייס ומשה וילנסקי. שיר מוכר נוסף שכתב הוא "סורו מני" ללחן עממי, שבוצע במקור על ידי "צלילי הכרם" ומאוחר יותר על ידי גדי גוב.

שני בני הדודים-הדסה וגירא נסעו-כאמור למעלה- לתל-אביב והתיישבו בפתח בית הקפה "אררט" שם שהה אלכסנדר פן. בתוך שעה היה השיר (שכתב היד המקורי שלו מופיע למעלה)-מוכן, ואז חזרו השניים עם כתב-היד לשיח' אבריק שם חיכה להם המלחין מרדכי זעירא שתוך דקות הלחין את השיר ואף לימד חבורת צעירים שהייתה במקום את השיר לקראת טקס האזכרה.

מרדכי זעירא/מתוך ויקיפדיה

מרדכי זעירא (6 ביולי 1905 – 1 באוגוסט 1968) היה מלחין ופזמונאי ישראלי. כתב מנגינות לטובי המשוררים והפזמונאים, בהם נתן אלתרמן, יעקב אורלנד, אהרון אשמן ואלכסנדר פן.

זעירא נולד כדמיטרי (מיטיה) גֶרְבֵּן בעיר קייב שבאימפריה הרוסית (כיום בירת אוקראינה). למד במגמת מכונאות בפוליטכניקום של קייב, אך עקב קשיי הפרנסה הפסיק לימודיו לאחר שני סמסטרים ועבר לעסוק בתפירת נעליים. בשנת 1924 נעצר עקב השתייכותו לתנועת הנוער הציונית "השומר הצעיר", אך קיבל היתר לעזוב את ברית המועצות ועלה לארץ ישראל בהיותו בן 19.

הוא הצטרף לקיבוץ אפיקים (שאו נקרא "קיבוץ השומר הצעיר ס.ס.ג.ר"), ששכן אז ליד יבנאל. חברי הקיבוץ העלו הצגת אופרה עברית בשם "כרמלה". על התזמורת, שכללה קונצרטינה ונגני מסרק, ניצח זעירא. לאחר חודשים אחדים עברה הקבוצה לעפולה והעלתה הצגה חדשה, "חולצה כחולה", ובה שירו הראשון של זעירא (מילים ולחן) הקרוי אף הוא "חולצה כחולה", שזכה לפופולריות רבה בקרב תנועות הנוער הסוציאליסטיות בארץ ישראל. משה הלוי, מייסד "האהל", שיכנע את זעירא לעבור לתל אביב וללמוד משחק. בשנת 1927 החליט זעירא להפסיק את לימודי המשחק וללמוד הלחנה. בשנת 1928 פרסם עם יצחק שנהר אוסף שירי עלייה לירושלים, שבו כתב שנהר את המילים וזעירא את הלחנים. זעירא ראה בכך את ראשית יצירתו כמלחין. בשנה זו שינה את שם משפחתו ל"זעירא", בעצתו של הסופר אהרון אשמן. את הכינוי "הטרובדור של הזמר העברי" רכש לעצמו לאחר שתרגם רבות לזמר העברי.

במלחמת העולם השנייה התגייס זעירא לצבא הבריטי, נמנה עם מקימי להקת "מעין זה" של הבריגדה היהודית והלחין חלק משירה, בהם "שלכת" ("עמוק העצב בעיניים").

בשיריו של זעירא קיים מיזוג של מזרח ומערב, אך בולטת בשיריו נימת הזמר החסידי שקלט עוד כילד מהבית וכן השפעת הלחן הרוסי. הצלחת שיריו מוסברת בהיותם קליטים אך בו בזמן יש בהם התפתחות פיוטית מעניינת ובעלת חן מלודי.

זעירא היה קשוב למה שקרה בארץ וכמה משיריו הם תגובות ב"זמן אמיתי" למאורעות שאירעו. כך לדוגמה, שירו "חמישה יצאו מולדת לבנות" הוא שיר תגובה על רצח חמשת היהודים על ידי פורעים ערבים שעל שמם קרוי קיבוץ מעלה החמישה. שירו הנודע "לילה לילה" הולחן באחד מימי העוצר של השלטון הבריטי ושירו "על גבעות שייך אבריק" היה שיר תגובה על רציחתו של השומר אלכסנדר זייד.

זעירא התפרנס למחייתו מעבודה בחברת החשמל, בתחילה כקורא מונים ואחר כך כמנהל חשבונות. בהקשר זה כתב והלחין את השיר "הזקן מנהריים" אודות פנחס רוטנברג. שמו הרשמי של השיר הוא "שיר הרשת".

זעירא נפטר ב-1968 ונטמן בבית העלמין קריית שאול בתל אביב.

את סיפורה של הדסה על לידתו של השיר כפי שסיפרה אותו לנתיבה בן יהודה הקלטנו מן הרדיו והרי הוא לפניכם.

אולם, לא נצא ידי חובה לפני שנצרף מספר מילים גם על נתיבה בן יהודה.

נתיבה בן יהודה/ויקיפדיה

נתיבה בן יהודה (26 ביולי 1928, תשעה באב ה'תרפ"ח – 28 בפברואר 2011, כ"ד באדר א' ה'תשע"א) הייתה לוחמת פלמ"ח, סופרת, שדרנית רדיו ומילונאית של לשון הסלנג העברי. חלק חשוב מפעילותה הקדישה לשמירת מורשת הזמר העברי, במיוחד זה שקדם להקמת מדינת ישראל.

נתיבה בן יהודה נולדה בתל אביב, בתם השלישית של יפה טורקניץ וד"ר ברוך בן יהודה, שהיה מנהל הגימנסיה הרצליה. היא למדה בגימנסיה, ובהמשך השתלמה בלימודי לשון עברית ופילוסופיה באוניברסיטה העברית, וכן למדה אמנות בכצאלא. במלחמת השחרור היא התנדבה לחטיבת יפתח של הפלמ"ח ושימשה כקצינת חבלה ולוחמת מן השורה, ואף כמפעילת הדויזקה היחידה שהייתה בצפת. עם קום המדינה עבדה במחלקת הדוברות של משרד העבודה בניהולו של זלמן חן.

בן יהודה כתבה למעלה מ-20 ספרים העוסקים בלשון העברית, בקורות ירושלים וארץ ישראל ותולדות הזמר העברי. היא כתבה יחד עם זן בן אמוץ את הספר "מילון עולמי לעברית מדוברת", שהוא מילון לסלנג העברי, שראה אור ב-1972

ב-1980, בהיותה בת 52, אובחן גידול בראשה, ונקבע כי נותרה לה כשנת חיים אחת. בעקבות כך, היא התפטרה מעבודתה כדי שתוכל להקדיש את זמנה לכתיבת זיכרונותיה ממלחמת העצמאות. בסוף אותה שנה פרסמה את האוטוביוגרפיה: "1948–(בין הספירות)–1980". ממצאי הרופא ותחזיותיו התגלו כשגויות לגמרי, אולם בן יהודה החליטה להישאר בכיתה ולהמשיך בכתיבה, ופרסמה שני ספרי המשך לספרה האישי. בשנים שלאחר מכן פרסמה את חלקו השני של "מילון עולמי לעברית מדוברת", וכן ספרים רבים. בעקבות ספרה "אוטוביוגרפיה בשיר זמר", שראה אור בשנת 1990, נוצרה תוכנית רדיו בקול ישראל, בה שחזרו מפיק התוכנית גיל אלדמע וצוות זמרים שירים מראשית הציונות.

בשנים 2009–1995 הנחתה בן יהודה תוכנית רדיו לילית אישית בשם "נתיבה מדברת ומקשיבה" [2]. התוכנית התבססה על שילוב בין שיחות עם מאזינים והשמעת שירים מימי ראשית הציונות ועד קום המדינה. נתיבה ביקשה מהמאזינים שעלו לשידור לספר ולדבר רק על דברים טובים וחיוביים, בניגוד לרוב תוכניות הרדיו האחרות. התוכנית, ששודרה בימי רביעי בלילה, זכתה להצלחה רבה. בחמש השנים הראשונות לשידורה של התוכנית ליווה אותה איזי מן ושימש עורך המחיקה ומגיש לצדה.

בשנת 1993 קיבלה את פרס ראש הממשלה ליוצרים. בשנת 1998 הייתה אחת משלושת הזוכים בפרס על שם יצחק שדה לספרות צבאית. בשנת 2004 הוענק לה התואר "יקירת ירושלים". בעקבות תוכנית הרדיו של בן יהודה, כתב לכבודה הפזמונאי דודו ברק את הפזמון "נתיבה", בביצועה של הזמרת רונית אופיר. בינואר 2013 יצא לאור הספר "מחברות נתיבה: נתיבה בן יהודה ומלחמתה במשטרת העברית. בן יהודה נפטרה בשנת 2011, בגיל 82, בקיבוץ לוחמי הגטאות, ונקברה ביישוב כליל,

ב-27 לחודש יוני 1939, -יום השנה להרצחו של זייד- פורסמה בעיתון "דבר" כתבה של שמואל דיטש מיוקנעם לזכרו. בין היתר פורסם באותו העמוד השיר וצויין כי הוא "יושר באותו הערב, ברדיו, בשעה המוקדשת לזכרו של אלכסנדר זייד".

באותו העמוד פורסמה תמונתו של זייד עם העולים לקבוץ עין -גב כשברקע תינוקות שנולדו לאחר הרצחו ונקראו על שמו.

א. פז

* שִׁיר שֶׁל זַיִד *

(לזכרו של המשורר והנעלה בכובשים)

פַּעַם וְעוֹד.

שְׁלַח וְאֵת.

רִסּוֹ וְרָגַב חוֹבְקוֹת הַגְּבוּלִים.

שָׁמַר - קְאוֹת,

אֶפֶס - קַעֵד:

סָלַע וְהָר יְתוּמִים הֵם אֶדְיָן...

זִקְהָ - אֶבֶר,
 יוֹם - מִתְרַשׁוֹת, -
 זֶה הוּא סָקוּ,
 זֶה הוּא הָאוֹת...!

לֹא גִלְמוּדָה אֶתְּ, אֶרְצֵי הַיּוֹקְדָת;
 וְטֵר קִסְמָתָ לִי גַעַל מִתְפָּדָה.
 אָנֹכִי הִפְכֵנו אֶתְּךָ לְמוֹדָת:
 מִסְתָּה, מִלְּעֹשֶׁ, מִלְּחֵי, שִׁיךְ-אֶבְרָן
 אֶמֶן נֶצַח,
 מֶרֶךְ קְרוֹת, -
 זֶה הוּא הַצָּה,
 זֹאת הִיא הַרוֹת...!

לֶךְ, אֶדְמָתִי הַחֲמָה וּמִבְרָכָה,
 (דוּ גַם אֶרְנָה צִמְאוֹנָךְ בְּדָמִי)
 אֶת קְרִיאָתִי, בְּמוֹתָה מְחִיבָה,
 לִזְקָה נִבְקִיעַ תוֹךְ זָמַם וְדָמִי:
 שֶׁבַע קְבֻנוֹת,
 פָּצַם לְמוֹת, -
 זֶה הוּא הָאוֹת,
 זֶה הַיְעוֹד...!

הָרָה... עַל הָר
 גֵּא וּמִתְרִישׁ.
 דוֹר מִתְבוֹסֵס בְּעַמְלָה, הַעֲמִילָה...!
 שֶׁעַט מִשְׁטָר,
 הָלָם תְּרִישׁ
 זָרַע בְּדָרְכִים מִשְׁמָמָה הָאֲבִיחוּ...
 אֶמֶן בְּגִיר,
 עֵינֵי בְלִיל, -
 זֶה הוּא הַשִּׁיר,
 זֶה הַהֶלֶל...!

* שִׁיר זֶה בְּלוּי מְנִינְתוֹ שֶׁל מ.
 יוֹטֵר הָעֶרֶב בְּרִדּוֹ בְּשַׁעַת הַסּוֹפֵרֶשֶׁת
 שֶׁל אֶלְכְּסַנְדֵּר וַיִּיר.

בעת ההעתקה נשמטו המילים זעירא ולזכרו (של אלכסנדר זייד)